

A TANULMÁNYI TELJESÍTMÉNYT MEGHATÁROZÓ SZOCIÁLIS TÉNYEZŐK

Torsten Husén-ről – 'Iskola az ezredfordulón' címmel, Báthory Zoltán magyar fordításában megjelent egyetemi előadásainak előszavában – ezt írja *Kozma Tamás*: 'tudományos pályájának első szakaszában alkalmazott pszichológusként működött. (...) 1947-től a stockholmi egyetemen tanít (...) 1956-ban kinevezik a javaslatára alapján megalakult egységes pedagógiai főiskola neveléstudományi intézetének élére. (...) a svéd oktatási reform egyik vezető tudományos szakértője (...) Értelmi szerzője és megalakulása óta elnöke az intézet (ti. az UNESCO hamburgi neveléstudományi intézete) égisze alatt megszületett Nemzetközi Teljesítményértékelési Szövetségnek (IEA).'¹

A magyar pedagógiai közvélemény, a neveléstudományt kutatók tábora e tényeken túl is sokat tud Husén pszichológiai és pedagógiai munkásságáról, rendszeresen követheti publikációit. Az 'Iskola az ezredfordulón' című gyűjteménytől eltekintve, *Kozma Tamás* tollából² e lap hasábjain olvashattunk recenziót Husén és Boalt monográfiájáról, amely az oktatási reform tudományos megalapozását és kivitelét tárgyalja Svédországban; A tanuló társadalom ('The learning society') c. 1974-es könyvére a Külföldi pedagógiai információ hívta fel a figyelmet. Ugyanebben az orgánumban kivonatot kaptunk a *Revue Francaise de Pedagogie* 1975-ös évfolyamában megjelent jelentős cikkéről,³ a *Tanulmányok a neveléstudomány köréből* sorozat 1972–1974-es jelzésű kötete Husén 'Az iskola korunk társadalmában' című elemzésével indul.⁴

A sort folytathatnánk. Ismerjük Husén érdemeit az iskolai teljesítmény mérésének nemzetközi összehasonlító vállalkozásaiban; tudjuk, hogy egyike a nevelés- és oktatásszociológia irányadó művelőinek. Noha a személyiség, a tanulói pszichikum kérdéseiben kivételes áttekintéssel rendelkezik, az utóbbi 1–2 évtizedben legalább ennyire kompetens-

¹ Husén, T., *Iskola az ezredfordulón*. Budapest, 1972: Tankönyvkiadó. ('A pedagógia időszerű kérdései külföldön' sorozat.) Kozma Tamás, Torsten Husén és a svéd neveléstudomány. (Bevezető.) Uo., pp. 5–10.

² Husén, T., Boalt, G., *Educational research and educational change: the case of Sweden*. Stockholm, New York, 1968: Almqvist och Wiksell, Wiley and Sons. Ismertetés: *Pedagógiai Szemle*, 1972 (22), 1. sz., pp. 90–92.

³ *Recrutement enlarge et niveau des connaissances dans les classes terminales*. *Revue Française de Pedagogie*, 1975, 21. sz., pp. 34–41. Összefoglaló: *Külföldi Pedagógiai Irodalom*, 1976, 10–11. sz., 1185. tétel (pp. 888–889).

⁴ Kiss Árpád, Nagy Sándor (szerkesztők), *Tanulmányok a neveléstudomány köréből. 1972–1974*. Budapest, 1975: Akadémiai Kiadó.

nek mutatkozott az oktatási rendszer és alegységeinek szociológiájában, tehát a nevelés-tudomány azon területén, mely talán legmesszebb esik a pszichológiától.

A magyar tudományos közélet talán kevésbé tartja számon, hogy Husén mind empirikus, mind elméletalkotó tevékenysége hozzájárult annak a területnek a műveléséhez, amelyet korábban 'hátrányos helyzet', újabban 'művelődési hátrány' gyűjtőnéven is ismerünk. A művelődési hátrány kutatásának középpontjában mindinkább a tanulói *személyiség* egyes összetevőinek társadalmi meghatározottsága áll. Már nem kizárólag a családi, szociális háttérrel vizsgáljuk, nem is annak úgynevezett szociokulturális elemeit, a nevelési szokásokat. Eredményeink birtokában mindinkább az ilyen típusú befolyások nyomán létrejött, időlegesen e befolyásoktól függetlenül *pszichikus* hátrányosságot kívánjuk leírni, mely nyílt kudarcokban csúcsosodhat ki, mind az iskolai munkán belül, mind az iskolán kívüli művelődésben.

Husén 'Social influences on educational attainment' című munkája nagy szolgálatot tehet a művelődési hátrány hazai kutatásának. Ez az 1975-ös dátumú kötet talán azért került el eddig kutatóink figyelmét, mert nem a legismertebb tudományos kiadók egyike, hanem az OECD jelentette meg. Az OECD – nevének magyar fordítása: Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet – 1968-ban hozta létre a Centre for Educational Research and Innovation-t (Oktatásügyi Kutató és Fejlesztő Központ), rövid nevén a CERI-t. Ez a szerv a hetvenes években számottevő munkák sorozatát jelentette meg, elsősorban az oktatás szervezetszociológiája, a közoktatás-rendszertan, az összehasonlító pedagógia területén.

Husén összefoglaló műve hét fejezetre oszlik. Valamennyin átvonul a társadalmi esélyegyenlőség gondolata, amelyet az első fejezetben alapoz meg. Nemcsak meghatározza az esélyegyenlőség fogalmát, hanem ismerteti az annak mérésére alkalmas indexeket (mérőszámokat), illetve mérési eljárásokat is. Sorra veszi azokat a tényezőket, amelyek áthidalható vagy súlyos ellentétbe kerülnek az egyenlőség megvalósításával: tárgyalja a veleszületett és tanult viselkedések egyenlőtlen eloszlását, a „hatékonyság”, a meritokrácia kérdését. (Utóbbira 1972-es magyar kötetének előszavában is utal Kozma Tamás.) Történetileg egybeveti az *oktatási* esélyegyenlőség felfogásait: a konzervatív és liberális felfogást; majd az ezektől egyaránt eltérő ún. radikális koncepciókat veszi szemügyre. Ezekben megjelenik a formális hozzáférhetőség (magasabb iskolai fokozatokba jutás, oktatási erőforrásokkal rendelkezés) egyenlőségének kritikája; nem elég a közoktatás kezdetétől biztosítani az esélyek kiegyenlítését, amennyiben a legfontosabb szellemi képességek egyenlőtlenségét sajátos szociokulturális tényezők már az iskolába lépés *előtti* években létrehozzák. Ezen a ponton jutunk el a családi környezet és a háttércsoportok (pl. kortárs csoportok) befolyásolásáig, azaz addig a tételig, hogy elsősorban nem a szervezett iskolázás rendszerében kell keresni a művelődési hátrány enyhítésének módjait.

A következő három fejezetben Husén, a nagy műveltségű nevelépszichológus lép elénk. Saját kutatásait jószerével mellőzve, és a mások által közölt eredmények páratlan gazdagságát áttekintve elemzi az iskolai teljesítményt meghatározó *személyiség-összetevők* egyes övezeteit. Mindenekelőtt az intelligencia-fogalommal, ezen belül az elvont műveletek végzésének és a nyelvi gondolkodásnak a képességeivel foglalkozik. Ha nem is meríti ki, de érinti azt a kérdést, hogy milyen viszonyban van a képességek általános pszichológiai és pedagógiai fogalma (vö. 3.4. pont), és miként zavarhatja meg a fenti kettősség a

képességek rendszerezését. Husén nem becsüli le a nyelvi-kommunikációs képességek szerepét, de joggal bírálja ha ezeket az iskolai értékelésben túlzott előnyben részesítik.

A recenzens elsősorban e pontok eszmefuttatásainál küzd hiányérzettel; a verbális és nemverbális képességek elválasztásában és egymással történő kapcsolatba-hozásában hiányzik a pszicholingvisztikai eredmények számbavétele. A szerző hosszasan elemzi az öröklött és szerzett képességek nemzetközi vitájának tapasztalatait, de ritkán hivatkozik a nyelvészetben ezzel kapcsolatban elért részlet-eredményekre, a nyelv-ontogenezisre. Úgy véljük, a nyelvi képességeknek az egzakt (pl. a transzformációs-generatív grammatikából kiinduló), formális nyelveírásokra alapozott rendszerezése és az erre épített nyelvfejlődés-vizsgálatok olyan eredményekre vezettek, amelyek mintát adnak a nem nyelvi képességek természetének és hatásának kutatásához is.

Husén kilenc csoportba osztja azokat a – rendszerint nemzeti, országosan reprezentatív – vizsgálatokat, amelyek a „tehetségtartalék” (reserve of talent) problémáját igyekeztek tisztázni. Rámutat a terminus és a „tartalék”-fogalom elégtelenségére, csatlakozik ahhoz a Halsey által már 1961-ben kezdeményezett bírálatához, mely szerint e „tartalék” valójában nem genetikailag adott, mennyiségileg változatlan összesség, hanem *különböző* humán képességek, készségek, jártasságok időben állandóan változó sokasága; kiterjeszti e fogalmat az iskolában követelt képességekről egy pszichológiailag jobban körülírható övezetre. Tisztázza azt a kérdést is, vajon tartanunk kell-e tőle, hogy a közeljövőben „kimerül a tehetségek tartaléka”.

Az ötödik fejezetben az iskolarendszerek néhány fő típusát veti egybe a szelektivitás szempontjából. A művelődési hátrány hazai vizsgálóinak talán legértékesebb a 6. fejezet. Itt rendszerezett képet kapunk azokról a változókról, amelyek a hátrányt, mint a tanulói személyiség egyfajta elrendeződését meghatározzák. Grimm és mások nyomán Husén elválasztja a szocio-ökonómiai, szocio-kulturális és szocio-ökológiai tényezőket. Az elsőhöz tartoznak pl. a szülők munkajellegcsoportja – foglalkozás, beosztás –, jövedelme, a család mérete és szerkezete; a másodikhoz a szülői iskolázottság, a nevelési szokások, eljárások, a teljesítmény-motiváció szülői fokozása; a harmadikhoz a lakóterületi, regionális hovatarozás, az alkalmas oktatási intézménytől mért földrajzi távolság, és más faktorok.

Husén tudja, hogy a szociális háttérváltozók *pszichikus elrendeződéseken át* hatnak a tanuló teljesítményére az iskolában és azon kívül, beleértve kulturális életmódjának elemeit. Ez a megközelítés mind a saját nevével jegyzett, mind a mások által – részben adatbank másodelemzésével – végzett IEA-kutatásokon végigvonul. Az sem ismeretlen előtte, hogy a szociális háttér tényezőinek bizonyos blokkjai nem közvetlenül, hanem a családi szocializáció szűrőjén *át* alakítják a gyermek személyiségét. E fejezet fő értéke mégsem e változó-blokkok szabatos elkülönítése – mellyel, elméleti értelemben, adósunk marad –, hanem az ide vágó empirikus vizsgálatok eredményeinek elegáns összegzése. Aki a skóciai Fraser-vizsgálatról, a Plowden-jelentésről, vagy Breton kanadai reprezentatív vizsgálatairól képet szeretne kapni, támaszkodhat Husén értékelésére. Nem maradnak említés nélkül az IEA-vizsgálatok azon tanulságai sem, amelyek a mű megírásáig rendelkezésre álltak.

Az utolsó fejezet túllép a kutatáson, és azt elemzi, milyen oktatásszervezési, oktatáspolitikai intézkedések következnek a kutatások eredményeiből. E fejezet nem alkalmazható módosítás nélkül hazai viszonyainkra; a művelődési hátrány leíró adatai mást mutat-

nak hazánkban, az enyhítés lehetőségeit is önállóan kell kidolgoznunk. Példásképpen azonban Husén elemzése a tekintetben, miként lehet rendszerelvűen, a kutatási eredmények lényegére építve, lépésről-lépésre megtervezni a változtatásokat, az iskoláskor előtti oktatástól és neveléstől egészen a tanító- és tanárképzés reformjáig.

A mű gazdag hivatkozás-jegyzékében Husén korábbi munkáiról csaknem teljes bibliográfiát talál az olvasó. Úgy véljük, nemcsak a felsorolás teszi összefoglaló művé a kötetet, hanem kirajzolódik belőle annak az elméleti rendszernek megannyi állítása is, amelyet Kozma joggal nevez önálló 'gondolkodói profil'-nak.

Husén, Torsten, Social influences on educational attainment. Research perspectives on educational equality. Paris. 1975: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Centre for Educational Research and Innovation (CERI). 192 pp.